

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Біль Мар'яни Михайлівни

«Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Актуальність теми дослідження

Дослідження просторової мобільності населення є новим та надзвичайно актуальним науковим напрямком на стику демографії, міграціології, соціальної економіки та політики. Як правило, вітчизняні дослідники фокусують свою увагу на питаннях міграції і тих численних міграційних ризиках, які виникають для українського суспільства. Разом з тим, нині ми перебуваємо в умовах переосмислення управлінських підходів, філософії співіснування різних культур і націй. Тому розуміння особливостей формування мобільної властивості людини, причин та наслідків її реалізації є актуальним предметом прикладних досліджень, що потребує належного теоретико-методологічного супроводу.

Питання політики людського розвитку теж постійно модифікує концептуальне розуміння. Залишається фундаментальним визнання прав людини на переміщення, свободи вибору. Як зазначається у представленому до захисту дисертаційному дослідженні, формується нове право людини – право на мобільність. З огляду на це, розгляд просторової мобільності як важливого атрибуту життєдіяльності сучасного суспільства в контексті забезпечення людського розвитку є археактуальним для кожної держави.

Вищезазначене підтверджує, що подана до захисту дисертаційна робота Біль М.М. на тему «Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку» є актуальною, новаторською, що має значне теоретико-методологічне і прикладне значення. Актуальність роботи полягає у поглибленні теоретичних основ сприйняття просторової мобільності, визначенні її змісту, форм, характеристик, факторів тощо. Прикладне значення дослідження полягає у методичних рекомендаціях оцінювання просторової мобільності населення, зокрема її хорологічно-темпологічної вимірності, а також обґрунтуванні концептуальних засад формування політики людського розвитку високомобільного українського суспільства.

Дана робота є одним з перших фундаментальних досліджень за обраною тематикою, яке охоплює широке коло проблем формування та реалізації просторової мобільності населення з відображенням даних процесів на досягненні цілей людського розвитку. Мобільна ознака сучасного суспільства

потребує регульованого впливу з забезпеченням позитивних детермінацій людського розвитку та затребуваних прогресивних змін.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами

Дисертаційне дослідження Біль М.М. має високе практичне значення для розвитку вітчизняної науки міграціології (у роботі закладаються методологічні основи нового наукового напрямку – аналітичної міграціології), а також демографії, соціальної економіки і політики в частині обґрунтування пріоритетів людського розвитку. Ґрунтовні результати дослідження вдалось отримати завдяки тривалій науковій праці та участі дисертанта у багатьох науково-дослідних темах відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Загалом це 8 тем за тематикою, що мають прямий зв'язок з предметом дисертаційного дослідження: «Регіональна міграційна політика в умовах поліетнічного середовища» (№0108U010370), «Соціально-демографічний потенціал розвитку Карпатського регіону України» (№0111U000706), «Формування і використання територіальних міграційних систем для забезпечення сталого розвитку регіонів» (№0112U000462), «Соціально-економічна захищеність мігрантів: загальнонаціональний та регіональний вимір» (№0113U000106), «Соціокультурологічні наслідки міграційних процесів» (№0114U004400), «Соціокультурний розвиток регіонів в умовах поширення процесів вимушеної міграції» (№0115U003681), «Структурні зміни прикордонних ринків праці у координатах соціальної та економічної ефективності» (№0116U00774), «Механізм регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці» (№0116U004032).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна

Положення дисертаційної роботи Біль М.М. є достатньо обґрунтованими, отриманими завдяки використанню різних дослідницьких методів, актуальної інформаційно-статистичної бази.

Мета, завдання і висновки роботи доводять цілісність дослідження. Метою роботи поставлено розробку теоретико-методологічних та методичних засад дослідження просторової мобільності населення, форм її організації, а також наукове обґрунтування механізмів її регулювання в контексті політики людського розвитку. Зміст роботи, її завдання, новизна та висновки підтверджують виконання поставленої мети.

У роботі, окрім ґрунтового огляду вітчизняних наукових джерел, враховано матеріали зарубіжних науковців, а також, що дуже важливо, проведено аналіз міжнародного законодавства в частині регламентувань права на мобільність.

Структура дисертаційної роботи є логічною, обґрунтованою, такою, що дає можливість розкрити основні проблемні аспекти просторової мобільності

населення, актуальні для українського суспільства в контексті досягнення цілей людського розвитку.

Робота складається з п'яти розділів.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження просторової мобільності населення у контексті політики людського розвитку» проведено ґрунтовний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел щодо розуміння терміну «мобільність». Це дозволило узагальнити основні підходи до його сутнісного сприйняття (рис.1.2, с.46). Зроблено акцент на міждисциплінарному змісті мобільності, яка широко використовується в таких галузях знань, як демографія, географія, соціологія, економіка, державне управління, історія, культура та ін. (с.46-49).

Отримано ґрунтовні наукові результати щодо визначення змісту просторової мобільності, опису її характеристик (с.57-76). Відзначаємо оригінальність узагальнення теоретичних основ дослідження просторової мобільності населення з розподілом теорій за різнорівневими колами (рис.1.16, с.91).

У другому розділі «Фактори формування та реалізації просторової мобільності населення (особливості українського суспільства)» проведено ґрунтовну роботу щодо систематизації даних факторів (табл.2.1, с.125-126). Визначення основних умов позитивного впливу факторів формування та реалізації мобільності дозволило обґрунтувати, що на глобальному рівні такою умовою є забезпечення людського розвитку. При цьому мають бути невеликі розриви між країнами за показниками соціально-економічного розвитку. В іншому випадку концентрація людського потенціалу буде формувати надмірну асиметрію в міжтериторіальному розвитку.

Слід відзначити окрему увагу дисертанта до норм міжнародного права в частині регламентувань права на мобільність (с.139-154). Аналіз правових нормативів з виявленням взаємозв'язку процесів просторової мобільності населення та його прав підтверджує достатню практичну цінність дослідження.

Актуальними є матеріали щодо основних трендів трудової й освітньої мобільності українського суспільства. Позитивно, що за результатами такого аналізу дисертант формулює рекомендації щодо покращення ситуації.

У третьому розділі «Оцінювання просторової мобільності населення у фокусі людського розвитку України та її регіонів» проведено ґрунтовний аналіз, наскільки це дозволяє офіційна статистика, процесів просторової мобільності, притаманних українському суспільству. При цьому взято до уваги різні виміри оцінки – національний і регіональний у фокусі порівнянь транскордонного, європейського та світового масштабів.

Серед матеріалів третього розділу особливо відзначаємо аналіз у транскордонному мобільному просторі між Україною та Польщею з опиранням на дані польської статистики (с.265-272). Результати аналізу дозволили дисертанту підтвердити, що існуюча ситуація вимагає докорінних змін, орієнтованих на поступове нівелювання транскордонної асиметрії між країнами. В основі нівелювання транскордонної асиметрії у міграційній системі

«Львівська область – Підкарпатське воєводство» повинні бути ефективні регулюючі впливи на транскордонну мобільність населення з боку української влади. Такі впливи слід спрямовувати не на її пониження, а на оптимізацію причинно-наслідкових аспектів реалізації.

Четвертий розділ роботи «Механізми регулювання просторової мобільності населення в контексті політики людського розвитку» присвячений, в основному, управлінським аспектам досліджуваної сфери. Результати даного розділу носять як методологічний, так і практичний характер. Відзначаємо ідейні висновки щодо каналів просторової мобільності, логіки зв'язків у їх формуванні, що віднесено до елементів наукової новизни (рис.4.4, с.316). Багато уваги дисертант приділяє механізмам соціального захисту активно мобільних осіб (с.330-360). При цьому зазначено, що питання просторової мобільності населення і соціального захисту виникає не лише з погляду необхідності захисту активно-мобільних осіб, але й впливу реалізації високої мобільності населення на фінансове забезпечення соціальної політики в державі.

У четвертому розділі окрему увагу приділено питанню моделювання в регулюванні просторової мобільності населення зі стимулюванням процесів людського розвитку, що підтверджує володіння дисертантом інструментарієм економіко-математичного аналізу.

П'ятий розділ «Напрями регулювання просторової мобільності населення у контексті політики людського розвитку в Україні» доводить цілісність проведеного дослідження. Дисертант наводить обґрунтовані рекомендації щодо необхідності розробки Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високomobilного суспільства (с.383-392), розкриває соціокультурні аспекти розвитку українського суспільства в умовах високої просторової мобільності. На окрему практичну цінність заслуговують рекомендації щодо імперативів соціального захисту мобільного населення України (рис.5.10, с.409-418).

Рекомендації з моніторингу просторової мобільності дають змогу виявити основні проблеми інформаційного забезпечення аналізу міграційних процесів, обґрунтувати етапи його покращення (с.419-434).

Для кожного з розділів та роботи загалом сформульовані науково обґрунтовані висновки.

Робота містить багато схематичного матеріалу, використано різні методи наукового аналізу.

Наукові висновки, рекомендації та результати роботи є достовірними та отримані на основі опрацювання достатньої кількості наукових, публіцистичних та Інтернет-джерел (близько 600 пунктів списку використаної літератури).

Висновки і рекомендації, що містяться в авторефераті, відповідають змісту дисертаційного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів

Дисертація, що винесена на захист, містить низку важливих у теоретико-методологічному та прикладному аспектах положень. Зокрема, в рубриці вперше зазначено, що дисертантом сформовано методологію аналітичної міграціології. Вона включає сукупність методів і прийомів комплексного аналізу просторової мобільності населення, спрямованих на наближення структурно-функціональних, нормативно-правових, соціально-культурних оцінок та вимірів проблемних явищ і процесів до вимог формування політики людського розвитку з позиції інтересів нової економіки, соціальної держави, інформаційного суспільства. Як складову інституційного забезпечення аналітичної міграціології визначено ідею матричного розподілу відповідних понять, підходів, принципів, норм, цінностей, теорій і методик для потреб конкретної управлінської діяльності.

Вперше у даній роботі запропоновано тривимірну модель координат просторової мобільності населення, що дозволяє розглядати переміщення населення у координатах простору, часу і вартості людського капіталу.

Вперше обґрунтовано зміст та цільові пріоритети Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства. Дисертант пропонує розглядати концепцію як комплексний довгостроковий орієнтир перетворень, що визначає напрямки і регламентує умови покращення середовища життєдіяльності населення, виходячи з його просторової мобільності та з урахуванням інтересів розвитку суспільства і держави.

Вперше обґрунтовано стратегічні імперативи соціального захисту високомобільного населення України як визначальні, довгострокові орієнтири. Визначено три імперативи: правовий імператив, що передбачає беззаперечність реалізації права вибору і свободи переміщень; фінансово-економічний – забезпечення мобільності соціального захисту; соціокультурний – збереження соціетальної єдності через відчуття захищеності.

У роботі вдосконалено теоретико-прикладне розуміння змісту людського розвитку і політики його забезпечення. Політику людського розвитку запропоновано розглядати як систему заходів, які орієнтовані на забезпечення демографічних, валеологічних, освітніх, економічних, еколого-безпекових умов гідного, соціально справедливого й активного життя сучасного суспільства. Політика людського розвитку орієнтована на розширення можливостей людини, що визначає її взаємозв'язок з просторовою мобільністю населення, в основі якої лежать право вибору і свобода пересування.

Удосконалено теоретико-прикладні особливості формування реляційного простору активно-мобільної особи, його відмінність для суспільств з різним рівнем розвитку. Зазначено, що реляційний простір відображає готовність і спроможність особи здійснювати переміщення у визначених просторово-часових координатах, що сприймаються нею як комфортні, тобто такі, що не завдають суттєвих втрат потенційним характеристиками людини.

Удосконалено теорію мобільних переходів, що узагальнює характер і напрями переміщень населення шляхом виокремлення нової шостої стадії. Дана стадія передбачає активізацію мобільності між державами, а також

трансформацію реальних переміщень у віртуальні форми, детерміновані умовами інформаційної економіки. Поширення віртуальної мобільності в подальшому є актуальною альтернативою реальним переміщенням населення.

Удосконалено систему механізмів та інструментів регулювання просторової мобільності населення з їх розподілом за групами нормативно-правових, адміністративних, інформаційних, соціально-економічних, валютно-фінансових, соціогуманітарних, що дозволяє розкрити широку варіативність регулюючих впливів на процеси мобільності. В основі застосування механізмів має бути ідея переорієнтації державної міграційної політики України на регулювання просторової мобільності населення.

Удосконалено етапний підхід до формування системи моніторингу просторової мобільності населення України, який передбачає: вироблення єдиного підходу до формування системи обліку і статистики просторової мобільності; розробку методики та проведення вибіркового соціологічного обстеження щодо рівня просторової мобільності населення; розробку системи показників моніторингу просторової мобільності населення в контексті досягнення цілей людського розвитку.

Дістала подальшого розвитку понятійно-термінологічна основа дослідження мобільності населення з визначенням основних підходів до розуміння її сутності, а також класифікацією видів мобільності за критеріями мети, суб'єкта, способу реалізації, часової і просторової вимірності, мотиву, потреби, наслідків.

Дістала подальшого розвитку етапизація практик просторової мобільності населення у світовому вимірі, які відображають зміну її сприйняття у різні періоди розвитку людства – від способу захисту і безпеки у первісному суспільстві до норми у технолого-сингулярному суспільстві майбутнього.

Дістала подальшого розвитку теорія факторів просторової мобільності населення з системним представленням взаємних детермінацій мобільності з іншими явищами та процесами, визначенням умов її позитивного впливу на глобальному, державному, регіональному й особистісному рівнях.

Дістав подальшого розвитку системний підхід до аналізу просторової мобільності населення, який розкриває основні дослідницькі об'єкти, вектори аналізу, а також зрізи аналізу ефективності. Запропоновано методику визначення хорологічно-темпологічної вимірності просторової мобільності населення.

Дістали подальшого розвитку методичні підходи до аналізу регіональної специфіки просторової мобільності населення України з відображенням результатів у матричному позиціонуванні регіонів та їх розподілом за показником внутрішнього міграційного потенціалу на основі моделі Стюарта-Рейвенстейна. Методичні підходи включають розрахунок індексу режиму просторової мобільності населення у регіонах України, що дозволяє враховувати вплив процесів мобільності на людський розвиток.

Дістав подальшого розвитку системний підхід у дослідженні інфраструктурного забезпечення реалізації просторової мобільності населення з визначенням логіки зв'язків його формування – канали, потоки, скейпи, мережі,

система. Ідея системи просторової мобільності населення постає детермінантою збереження існуючих переміщень та відносин, що виникають, а також трансформації потенціалу мобільності у реальні переміщення. Пріоритетом розвитку інфраструктури мобільності населення України має бути забезпечення її реверсності, тобто циркулюючого неперервного руху людських та супровідних ресурсів.

Дістали подальшого розвитку теоретико-методологічні засади формування та практичні особливості реалізації державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства. Дана політика спрямована на формування сприятливого внутрішнього середовища життєдіяльності людини з дотриманням, у той же час, прав та свобод вибору і пересування, збереженням можливостей повернення та захисту громадянина незалежно від місця перебування.

Структура дисертації відповідає її назві, меті та завданням. Стверджуємо, що робота є цілісним та завершеним дослідженням, що містить важливі наукові результати.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів

Дисертація Біль М.М. має достатнє наукове і практичне значення. Наукова цінність полягає у формуванні нового дослідницького напрямку – аналітичної міграціології, поглибленні фундаментальних основ дослідження просторової мобільності населення у контексті політики людського розвитку.

Практичне значення роботи полягає у використанні його результатів на рівні центральних і місцевих органів державної влади, профспілкових організацій. Зокрема, підтверджують таке використання довідки про впровадження на рівні Верховної Ради України, Державної міграційної служби України, Міністерства фінансів України, Головного управління Державної міграційної служби України у Львівській області, Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації, Львівського обласного центру зайнятості, Федерації професійних спілок України.

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях та авторефераті

Основні результати дисертаційного дослідження Біль М.М., висновки та рекомендації опубліковані у 83 наукових працях загальним обсягом 204,04 друк. арк. У доробку дисертанта – одноосібна монографія, 8 колективних монографій, 22 статті у наукових фахових виданнях України, 15 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, 37 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій.

Публікації за назвою відповідають темі дисертаційного дослідження. Наукові результати достатні висвітлені в авторських публікаціях.

Дискусійні положення та зауваження

Незважаючи на загальну позитивну оцінку проведеного дослідження, слід вказати на окремі її недоліки:

1. Для посилення теоретичної частини дослідження просторової мобільності і системи теорій, що формують її методологію, слід було більше розкрити суть просторології, звернути увагу на сучасні ідеї просторової економіки, просторового розвитку з їх адаптацією до особливостей мобільних ознак суспільства.
2. У параграфі 1.2 на рис.1.6 представлена умовна шкала відображення частки активно-мобільного населення у фокусі рівноваги суспільної системи. Однак у роботі відсутні розрахунки та обґрунтування, яка частка активно-мобільних осіб у структурі населення України є прийнятною. Такі результати підсилили б практичне значення дослідження.
3. У роботі розвинуто методичні підходи до аналізу регіональної специфіки просторової мобільності населення України та здійснено їх апробацію у розділі 3. Однак, за проведеним аналізом, слід було сформулювати хоча б узагальнені рекомендації для регіонів щодо пріоритетів регулювання мобільності населення в контексті досягнення цілей регіонального людського розвитку.
4. Аналіз транскордонного виміру просторової мобільності населення України слід було розширити. Досліджується специфіка міграції в українсько-польському прикордонні. Її слід було доповнити аналізом транскордонної мобільності між Україною та іншими сусідніми державами.
5. Рекомендації щодо імперативів соціального захисту мобільного населення України слід було доповнити пріоритетами захисту дітей дистантних сімей та батьків похилого віку, які залишаються без опіки.
6. У параграф 5.5, присвяченому моніторингу просторової мобільності населення України, наведені результати авторського соціологічного опитування з визначення хорологічно-темпологічної вимірності мобільності на прикладі населення Львівської області. Даний матеріал слід було подати в аналітичній частині роботи, натомість у п'ятому розділі більше сфокусувати увагу на рекомендаціях за результатами проведеного опитування
7. Робота набула б вищого наукового значення, якби містила прогностичні розрахунки щодо міграційних процесів у цілому, або ж окремих її видів – освітньої чи трудової мобільності.

Незважаючи на подані зауваження, робота в цілому виконана на достатньо високому рівні. Висловлені зауваження можуть бути напрямком наступних наукових досліджень Біль М.М.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Біль Мар'яни Михайлівни «Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку» є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, що містить новизну та вагомі результати теоретико-методологічного і практичного значення.

Поставлені у роботі мета та завдання виконані. Автореферат та дисертаційну роботу оформлено згідно з вимогами.

Тема дисертації відповідає паспорту спеціальності 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». За змістом, оформлення, актуальністю, науковою новизною дисертаційна робота відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, які висуваються до робіт на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, зокрема пунктів 9, 10, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року (зі змінами та доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 року, № 1159 від 30.12.2015 року та № 567 від 27.07.2016 року), а її автор Біль Мар'яна Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика».

Офіційний опонент

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних
економічних відносин та маркетингу
Львівського національного
аграрного університету

С.С. Гринкевич

Підпис Гринкевич С.С. засвідчую: